

AUTORITARNOST KAO ELEMENT DRUŠTVENOG KARAKTERA I ČINILAC DRUŠTVENE INTERAKCIJE POLOVA

Apstrakt: Analiza društvene interakcije među polovima nametnuta je neposrednošću svakodnevnog susretanja sa polnim ulogama, kao i specifičnostima autoritarnog posredovanja u društvenom uobličavanju tih uloga. U ovom radu, analiza je organizovana oko pojma društvenog karaktera, pri čemu se poseban naglasak stavlja na autoritarnost kao kontinuiranu determinantu preobražaja prirodnog pola u društveno konstruisanu kategoriju roda. Upravo je autoritarni tip ličnosti podloga za otuđenu polnost, u kojoj dominiraju seksizam, „prirodno“ pripadanje privatnoj ili javnoj sferi društvenog života, suzbijanje individualnih ljudskih potencijala i sužavanje mogućnosti izbora. Posle pregleda teorijskih koncepcija društvenog karaktera i pojma autoritarnosti, nudi se istorijsko-uporedna analiza prisustva autoritarnosti kao elementa društvenog karaktera iz perspektive tipologije tradicionalno – moderno – postmoderno društvo. Zaključuje se da, i pored izvesnog ostvarenog emancipacijskog hoda, muškarci i žene još uvek teže bekstvu u sigurnost autoritarne otuđenosti. Feministička teorija ostaje nezaobilazna osnova za promišljanje ovih procesa, te se pledira za šire usvajanje feminističkih uvida kao doprinosa oblikovanju jedne postmoderne, razumevajuće „sociologije u novome ključu“.

Ključne reči: društveni karakter, autoritarnost, pol, rod, društvena konstrukcija, individualnost, emancipacija.

Uvod

Tema ovoga rada, kako je formulisana u naslovu, odabrana je iz dvojakih razloga. S jedne strane, to je neposrednost svakodnevnog susretanja sa društvenim ulogama oba pola, koje su uobličene društvenim karakterom, kao i specifičnosti autoritarnog društvenog posredovanja u ovom uobličavanju. Sa druge strane, tu je – čini se, predominantna – intelektualna inertnost i naročito nedovoljno teorijsko poniranje u problematiku interakcije polnosti i društva, pogotovo izraziti u našim okvirima sociološkog i svakog drugog tradicionalizma i konzervativizma. Stoga je ovaj rad zamišljen kao skroman doprinos teorijskom aktuelizovanju ovog polja, nesumnjivo izuzetno sociološki relevantnog.

Kao jedan od svojih polaznih teorijskih temelja ovaj rad ima teorijski pojam *društveni karakter*, koji se može odrediti kao sistem tipičnih, socijalno-psihološki stabilnih, dispozicionih karakteristika koje obeležavaju (karakterišu) veliki broj pojedinaca i grupa jednog društva. Ovako definisan, sam društveni karakter vuče svoje korene iz specifičnosti društvene strukture; iz kulture i osobenih ekonomskih odnosa, kao i iz političkog sistema, koji naročito potpomaže njegovu stabilnu održivost ideologijom i posredstvom različitih agenasa socijalizacije. Ovi agensi učvršćuju društvene osobine koje omogućavaju političku stabilnost, a preko njih politički sistem, reprodukujući sebe, reprodukuje i elemente društvenog karaktera. Od mnogobrojnih, raznovrsnih elemenata koji čine društveni karakter, ovaj rad će se teorijski usredsrediti na autoritarnost i to, vrlo specifično, na autoritarnost kao kontinuiranu determinantu preobražaja prirodnog pola u društveno konstruisanu kategoriju roda.

Takođe, u radu je ponuđena i teorijska, istorijsko-uporedna analiza prisustva autoritarnosti kao elementa društvenog karaktera iz perspektive tipologije tradicionalno – moderno – postmoderno društvo. Naravno, ova istoričnost prisustva autoritarnosti u društvenom karakteru biće razmatrana u kontekstu njenog determinisanja interakcije između polnosti i društva. Inače, sama autoritarnost društvenog karaktera socijalizacijski prenošena u razvoju ličnosti biće u radu shvatana u Frommovom (Erich Fromm) smislu razvoja sado-mazohističkog karaktera. Dakle, ponajpre će se autoritarnost shvatati kao nekritička poslušnost (autoritarna submisivnost) i kao kompulsivna težnja za vladanjem (autoritarna dominantnost), a zatim i kao sindrom s kojim je često u vezi kolektivism, konvencijalizam, hijerarhizam, nekritičnost, netolerantnost, rigidnost, antiintraceptivnost, agresivnost, tradicionalizam, etatizam, konformizam, predrasudnost...

Upravo ovakav autoritarni tip ličnosti izrastao na podlozi autoritarnog društvenog karaktera glavni je akter u igri otuđene polnosti. U ovoj igri nesazrele civilizacije i neproduktivnog društvenog karaktera, i njima korespondirajuće kvazi-individualnosti, polnost koja ima organsko-fiziološku karakterizaciju koristi se za konstrukciju kategorije roda koja sa sobom donosi seksizam, društvenu konstrukciju „muškosti“ i „ženskosti“, kao i „normalno“, „prirodno“ pripadanje privatnoj ili javnoj sferi društvenog života.

I pored izvesnog emancipacijskog hoda na liniji od tradicionalnog preko modernog do postmodernog društva, što praktično označava progresivno otvaranje mogućnosti da se množina unutrašnjih ljudskih potencijala doslednije razvije i realizuje, muškarci i žene još uvek, masovno, svako osvojeno pravo izbora, paradoksalno, i dalje, često koriste da od njega pobegnu u „toplinu“ autoritarne otuđenosti. Oni i one, mnogi i mnoge i danas, sa olakšanjem i zadovoljstvom, inkliniraju jedino izboru neizbora. Upravo ovom stanju „neslobode“ korespondira perzistencija dominacije ideologije roda. Zašto je to tako i dokle će tako biti – ovaj rad ima nameru da na ta pitanja makar delimično odgovori.

Pojam društvenog karaktera

Kao što je poznato, pojam društvenog karaktera u društvenu teoriju uveo je i dosledno razradio Erih From. Za shvatanje funkcija društvenog karaktera, po Fromu, od značaja je činjenica da društvo nastoji, najpre putem porodice, a zatim i preko institucija obrazovanja, reprodukovati obeležja društvenog poretka u svakom od pojedinaca. Praktično, društveni karakter u pojedinačnim ljudskim jedinkama sistematski razvija želje da se čini ono što je društveno korisno i poželjno činiti. U *Bekstvu od slobode* From tvrdi da „moderna čovek živi u uverenju da zna šta želi, dok, u stvari, želi ono što se od njega očekuje da želi“ (Fromm, 1984b: 225) Najkonkretnija formulacija prethodnih određenja funkcija društvenog karaktera iskazana je u *Zdravom društvu*. Tu je From naglasio da se funkcija društvenog karaktera sastoji u tome da „uobličiti i kanališe ljudsku energiju u okviru datog društva radi neprekidnog funkcionisanja samog društva“ (Fromm, 1984e: 95). Imajući sve ovo u vidu, može se reći da je društveni karakter u Fromovoj interpretaciji tipično ponašanje ljudi u određenom društvenom sistemu, u skladu sa prihvaćenim vrednostima i zahtevima kulture. Ovakvo određenje uglavnom usvajaju i kroz istraživanja operacionalizuju i neki domaći autori i autorke (npr. Golubović, Kuzmanović i Vasović, 1995). Za njih, društveni karakter je sistem tipičnih, socijalno-psiholoških, stabilnih, dispozicionih karakteristika koje obeležavaju (karakterišu) veliki broj pojedinačnih ljudskih jedinki i grupa jednog društva.

Takvo određenje društvenog karaktera, po mom mišljenju, potrebno je upotpuniti teorijskim obrazloženjem njegovog korena i principa istorijske promenljivosti. Slažem se sa mišljenjem po kojem društveni karakter vuče svoje korene iz specifičnosti društvene strukture, u kulturi i osobenim ekonomskim prilikama, kao i u političkom sistemu.¹ I kultura, koja je izraz čovekovog simboličkog osmišljavanja stvarnosti i koja predstavlja, kako bi rekao Edvard Tajlor (Edward Tylor), „celovit sistem koji obuhvata znanja, verovanja, umetnost, moral, pravo, običaje i sve druge sposobnosti i navike koje čovek stiče kao član društva“ (citirano prema: Petrović, 1995: 8); i ekonomske prilike koje, kao zasebni segment društvene stvarnosti, zatičemo u svom stepenu tehničko-tehnološke razvijenosti i društvene podele rada; i politički sistem, koji ideologijom i posredstvom najrazličitijih agenasa socijalizacije etablira društvene osobine koje omogućavaju njegovu stabilnu reprodukciju; dakle, u svom recipročnom i komplementarnom odnosu predstavljaju činioce postojanja specifične društvene strukture, a prema tome i specifičnog društvenog karaktera. Shodno tome, svaka promena društvenih uslova koja implicira i promenu društvene strukture ima za posledicu kompatibilne izmene društvenog karaktera. S jedne strane, čovek je, dakle, objekt oblikovan društvenim uslovima, a društveni karakter je, zapravo, proizvod pasivnog prilagođavanja ljudi društvenoj strukturi. Međutim, s druge strane, čovek u svom istorijskom jačanju moći razuma i ličnog Ja,² jeste i subjekt, izmenilac zatečenih društvenih struktura, stvaralac kulture, kreator novih ekonomskih prilika i rušilac političkih režima. Stoga, nastajući na izmenljivoj društvenoj strukturi, društveni karakter jeste i sam dinamički promenljiv potencijalom, ljudskom, svrsishodnom delatnošću. U tom smislu i istorija

¹ Ovde društvenu strukturu shvatam uobičajeno, ali u širem smislu. Naime, „društvena struktura je relativno stabilan sklop odnosa između elemenata iz kojih se jedno društvo sastoji (društvenog delovanja pojedinaca i grupa, organizacija i ustanova), koji sve elemente povezuje u jednu uređenu i relativno trajnu celinu“; Mitrović i Petrović, 1992: 52). Širi smisao ovde korišćenog pojma društvene strukture je u njegovom nesvođenju na samo jednu od njegovih dimenzija, najčešće vertikalno-hijerarhijsku (klasno-slojnu). U ovom radu akcenat je zapravo na činjenici da svaku društvenu strukturalnost čini upravo specifična društvena osobenost kulture, privrede i politike, kao za postojanje svakog društva neophodnih funkcionalnih područja.

² Pod jačanjem moći ličnog Ja podrazumevam jačanje moći individualnog identiteta i integriteta dovoljno snažnog da ispolji sve autentične specifičnosti personaliteta.

ljudske civilizacije može se filogenetski označiti kao, jačanjem ljudske moći razuma i ličnog Ja posredovani, proces takvih restrukturacija društvenih struktura na kojima nastaju društveni karakteri koji omogućavaju sve veći stepen individuacije koja sa sobom donosi i potencijal sve veće emancipacije.³

Autoritarnost kao element⁴ društvenog karaktera

Od mnogobrojnih, raznovrsnih elemenata društvenog karaktera autoritarnost je, po mom mišljenju, od naročitog značaja, zato što, čini se, predstavlja krucijalni element dosledne negacije slobode. Pre nego što pristupim daljoj razradi ovakvog shvatanja autoritarnosti, predočiću dve teorijske postavke na koje se u izvesnoj meri oslanjam i nadovezujem.

Svakako, Adorno je sa svojim saradnicima dao najveći, odnosno najplodotvorniji doprinos proučavanju autoritarne ličnosti povezujući je sa antidemokratskom orijentacijom.⁵ Autor i njegovi saradnici pošli su od pretpostavke da postoji korelacija između povezanog sistema stavova, koji možemo nazvati antidemokratskom orijentacijom, i određenih karakteristika ili strukture ličnosti. Kao što je poznato, korišćenjem posebno konstruisane skale, koju su autori nazvali F-skalom, uočeno je da izvesne ličnosti naročito teže antidemokratskoj orijentaciji i to upravo one koje imaju sledećih 9 osobina (v. Rot, 1994: 318): 1) konvencionalizam, 2) autoritarna submisivnost, 3) antiintraceptivnost, 4) agresivnost, 5) poštovanje vlasti i pozitivan odnos prema njoj, 6) destruktivnost i cinizam, 7) sklonost da se veruje da svetom vladaju opscene stvari, tajna udruženja i velike zavere, 8) rigidnost mišljenja i postojanje praznoverica i stereotipija, 9) preterano interesovanje za seksualne nastranosti – njihovo oštro

³ Sama *sloboda*, po mom mišljenju, suštinski predstavlja nesputanost ispoljivosti sopstva. Tamo gde bi postojala društvena struktura iz koje proihodi društveni karakter koji imanentno sadrži podsticaj i realizaciju tolerantne ispoljivosti sopstva, može se govoriti o manje ili više slobodnom društvu.

⁴ Naglašavam da, kad pominjem elemente društvenog karaktera, mislim na relativno koherentne socijalno-psihološke crte koje se kao posebni segmenti društvenog karaktera mogu i teorijski i empirijski izdvojiti u populaciji ili delu populacije čiji se društveni karakter proučava.

⁵ O ovoj knjizi videti u: „Antidemokratska orijentacija i autoritarna ličnost“ u: Rot, 1994, str. 314.

osuđivanje ali i često pominjanje u raznoraznim kontekstima. Iz dobijenih rezultata autori su zaključili da zaista postoje ličnosti koje su sklonije antidemokratskoj orijentaciji od drugih i da te ličnosti pokazuju sasvim određene karakteristike. Polazeći od psihoanalitičke paradigme, autori su zaključili da formiranje ove strukture ličnosti jeste, u stvari, posledica veoma oštrog i rigidnog postupanja roditelja prema deci. U tom smislu simptomatično je roditeljsko insistiranje na apsolutnoj disciplini, naglašavanje dužnosti i obaveza, kao i prisiljavanje na suzdržavanje od svake eventualno spontane manifestacije. Kao posledica zahteva da se u potpunosti podvrgnu surovom roditeljskom autoritetu, kod dece se razvija neprijateljski stav, ali, pošto je za njih opasno da ga manifestuju prema roditeljima, oni taj stav potiskuju, identifikuju se sa svojim autoritativnim roditeljem (najčešće ocem), idealizuju ga, a svoje neprijateljske impulse projektuju na pripadnike neke socijalno slabije grupe. Tako, po mišljenju ovih autora, strah od vlastitih neprijateljskih impulsa dovodi do rigidne strukturalizacije ličnosti, do stereotipija, do izbegavanja bavljenja vlastitim doživljajima i do „moralističkog“ preziranja svega što odstupa od konvencionalizma svakodnevnne mediokritokratije. Zapravo, „autoritarna ličnost“ po Adornu, u stvari, jeste osobena refleksija postojanja odbrambenih mehanizama kojima se sprečava izražavanje potisnutog neprijateljstva prema surovom, autoritativnom ocu.

Osnovna zamerka i najveći nedostatak ovako koncipiranog istraživanja i zaključaka koje ono donosi sastojao bi se u neopravdanom velikom pridavanju značaja karakteristikama ličnosti u formiranju socijalnih stavova. To preterano isticanje uloge psihičkih faktora čini shvatanje Adorna i saradnika u znatnoj meri psihologističkim. Međutim, i pored svega, ova studija Adorna i saradnika dala je nesumnjivo važan doprinos saznavanju o autoritarnosti društvenog karaktera, jer je i do danas ostala podsticajna za niz autora koji su svoja pristupanja autoritarnosti ostvarivali na sličan ili sasvim drugačiji način.

U stvari, i pre što se pojavila studija Adorna i saradnika, Erih From je, iako na tragu Frojdovog naglašenog pridavanja značaja odnosima u porodici, u smislu njihovog uticaja na formiranje ličnosti, uvideo i posebno naglasio važnost uronjenosti same porodice i njene socijalizacijske funkcije u širi društveni kontekst osobenosti društvene strukture. Dakle, porodica nije predominantni, poslednji

uzrok određenih osobina ličnosti, nego je i sama efekat određenog društva i kulture i kao takva je agens-sredstvo pomoću kojeg se društvo i kultura služe u vaspostavljanju novih generacija. Prema tome, porodica je i sama rezultat sasvim određene društvene strukture i njene su funkcije u prvom redu određene ovom strukturom.

U svojim radovima From je posebnu pažnju posvećivao analizi uticaja društvene strukture na stvaranje društvenog karaktera. Posebno ga je interesovalo koliko neki, na određenoj društvenoj strukturi formiran društveni karakter podstiče ili sputava slobodu pojedinačnog ljudskog bića, pod kojom je podrazumevao njegovu/njenu samosvest o sopstvenoj jedinstvenosti, izdvojenosti, posebnosti, različitosti od okolnog sveta – odnosno, svest o sopstvenoj individualnosti. From smatra da ono što prati proces individuacije – kako na pojedinačnom planu, u razvoju ličnosti deteta, tako i na opštem planu, u odnosu na istorijski proces oslobođenja – nije samo povećanje lične snage u odnosima sa spoljašnjim okružujućim svetom nego i uvek prisutna usamljenost usled prekida primarnih veza sa svetom, koje su čoveka sjedinjavale sa okolinom i koje su mu davale osećaj sigurnosti. Tako, za one muškarce i žene koji/koje nemaju dovoljno snage u svome ličnom Ja da prihvate svoje spontano ispoljavanje sopstvenosti tj. slobodu, odvajanje od sveta, koji ostaje neuporedivo moćniji od njega/nje, stvara u čoveku osećaj nemoći i nespokojstva. Za takve ljude, smatra From, nemoguće je da postanu individue (dakle i slobodni), jer su preslabi za suočenje sa mnogobrojnim i nadmoćnim aspektima sveta. „Zato je Erih From i mogao da kaže da mnogi ljudi umiru pre nego što su se kao ličnosti i rodili, jer ostaju bez identiteta, kao bezlične jedinke u gomili, koje je često teško i fizički razlikovati jedne od drugih“ (Golubović, 1999: 6). Usled toga se kod takvih ljudi javlja snažan impuls – da napuste svako stremljenje ka individualnosti i ponovo se utope u svet oko sebe. Međutim, nemoguće je povratiti primarno jedinstvo sa svetom i u njemu naći iskonsko, primarno osećanje sigurnosti. Ova tendencija, suštinski suprotna individuaciji, neminovno poprima karakter potčinjavanja silama koje čoveka čine još nemoćnijim i nesigurnijim. U svojim delima, Erih From naročito analizira autoritarnost kao centralni mehanizam bekstva od slobode. Po njemu, autoritarnost karakterišu dve tendencije koje su, mada suprotne, veoma bliske i mogu se sresti kod istih osoba. Izgubljena veza sa svetom ponovo se

traži, s jedne strane, u potpunoj dominaciji nad drugom osobom ili, s druge strane, u potpunom potčinjavanju drugoj osobi. U prvom slučaju može se govoriti o sadističkim tendencijama ili o autoritarnoj dominantnosti, a u drugom o mazohističkim tendencijama ili o autoritarnoj submisivnosti. Suština obeju tendencija je ista – slabost ličnog integriteta nadoknađuje se simbiozom sa objektom svoje dominacije ili potčinjavanja, potpunom zavisnošću od tog objekta.

Između ova dva najznačajnija teorijska koncepta u proučavanju autoritarnosti, moje lično teorijsko opredeljenje ide u korist Fromovog određenja autoritarnog karaktera, tj. autoritarne submisivnosti i autoritarne dominantnosti. Svakako, osobine „autoritarne ličnosti“, kako ih opisuje Adorno, takođe su deo ove društvene karakterologije. Ovom okviru autoritarnog društvenog karaktera, po mom mišljenju, bez naročite potrebe za dodatnim razjašnjavanjem, konsekventno pripadaju i hijerarhizam, nekritičnost i netolerantnost. Ako tradicija, kao prenošenje kulturnog nasleđa sa starijih na mlađe generacije, kao zbirka poučnih iskustava prošlosti sačuvanih u sadašnjosti, počne da sputava budućnost, tj. kreativnu inovaciju nasleđenih znanja, možemo govoriti o tradicionalizmu. Ovako određen, tradicionalizam je upravo komplementaran autoritarnosti sa kojom, oživotvorujući prošlost, aktivno nastoji da zaustavi dalje promene društvene strukture. Slično tradicionalizmu, uz autoritarnost pristaje i konzervativizam kao pravac mišljenja i težnji onih koji nastoje da vrate staru (reakcionizam) ili očuvaju postojeću (klasični konzervativizam) društvenu strukturu. Svojevrsan izraz autoritarnosti kao elementa društvenog karaktera jeste i etatizam, koji se može odrediti kao stav opravdavanja prvenstva i nadređenosti države nad pojedincom, uz koji uvek ide i paternalističko očekivanje zadovoljavanja ličnih potreba angažovanjem „neke drugog“, npr. nadležnih institucija. Nadalje, u bliskoj vezi sa autoritarnošću društvenog karaktera je i konformizam, koji predstavlja specifično odustajanje od sopstvene individualnosti pasivnim utapanjem u postojeći kulturni kontekst. Najzad, u sklopu šire teorijske koncepcije autoritarnosti svoje mesto ima i predrasudnost, kao rasprostranjen modalitet subjektivne prekompozicije stvarnosti, kao spremnost na nepokolebljivu perzistenciju stava zasnovanog ne na racionalnoj argumentaciji već na snažno ispoljenom afektu.

Kao implicitni zaključak iz dosadašnjeg razmatranja nameće se to da je autoritarnost, kao konstelacija društveno masovno neus-

pele individuacije, u osnovi suštinska negacija slobode, kao ljudske ispoljivosti individualne celovitosti, tj. autonomnog identiteta i integriteta. Iz ovog zaključka može se izvesti svojevrsni društveni relacionizam. Što je više autoritarnosti, manje je slobode; i obrnuto, što je manje autoritarnosti, više je slobode. Nadalje, postavlja se pitanje koje su to osobenosti društvene strukture koje čine okvir postojanja autoritarnosti ili slobode kao elementa društvenog karaktera. Sa jedne strane, autoritarnost društvenog karaktera je, po mom mišljenju, emanacija kolektivistički fundirane društvene strukture. U takvoj društvenoj strukturi društvo je jednoobrazan, uniformni, neizdiferenciran – jednosegmentni totalitet. Iz takve strukturalnosti proizlazi postojanje, pre svega, kolektivnog identiteta. Društvo je ovde sve, individua ništa. Sa druge strane, pretpostavka za postojanje slobode kao elementa društvenog karaktera bila bi takva društvena struktura koja bi omogućavala nesmetanost razvoja individualnog, autonomnog identiteta i integriteta. Takvu društvenu strukturu mogli bismo nazvati individualističkom. Po mom mišljenju, istorija ljudske civilizacije je ta koja neosporno potvrđuje promenljivost društvene strukture na paradigmi od kolektivnog ka individualnom.

Pojam pola i roda – sociološko razumevanja feminističke perspektive

Kritičko preispitivanje društvenog shvatanja problema nejednakosti polova, nastalo pod impulsom feminizma, pokazalo je da iza svake tzv. „vrednosne neutralnosti“ društvenih nauka stoji, zapravo, vrednosna angažovanost u korist društveno dominantnog, te da iza tzv. „objektivnosti“ stoje uvek skriveni odnosi moći koje društvene nauke nastoje da verifikuju i proglase jedinom, pravom stvarnošću. Ovakvim shvatanjem reafirmišu se pogledi Maksa Vebera. Parafrazirajući njegovo mišljenje na ovu temu, izneto u eseju „Objektivnost saznanja u naukama i socijalnoj politici“, Žarana Papić u svojoj knjizi *Sociologija i feminizam* (Papić, 1989: 45) podvlači da naučnik iz beskrajne raznolikosti stvarnosti uzima jedan segment kao predmet svog istraživanja, čija je objektivnost, kao i samog saznanja, ograničena vrednosnim idejama koje dominiraju naučnikom i epochom koja te ideje određuje. Dakle, teorijski argumenti određene vrste jesu plod kulture i društveno-istorijskih premisa koje svako, hteo to ili

ne, preuzima, tako da ni neko ko se bavi društvenom naukom ne može izbeći određene društvene predrasude koje mu njegovo društvo i mesto u društvenoj strukturi nameću. Proizlazi, zapravo, da su naučna saznanja određenog društva, neke epohe, u krajnjoj liniji proizvod svog vremena i da kao takva mogu biti tumač tog vremena, ili eventualno specifičnog dela društva čije poglede „naučno saznanje“ otkriva. Prema tome, sociologija ne može biti iznad kulturno dominantnog, jer nema neutralnog intelekta. Epilog ovog kritičkog osvrtu na dostignuća klasične, tradicionalne sociologije ide u prilog odricanja mogućnosti dosezanja objektivnosti. Pošto je nama ljudima, ispostavlja se, nemoguće „iskoračiti iz sebe samih“, dosadašnja naučna saznanja mogu se smatrati pristrasnim konstrukcijama i kao takva svode se na objektivizaciju ličnog iskustva kojem se pripisuje važnost univerzalnih i fundamentalnih antropoloških osobina. Tek uzdrmana potresima ovakve kritike i sociologija je počela da se menja. Tako, za glasnike „nove“ sociologije, P. Bergera i H. Kelnera, „sociolog ne razumeva stvarnost već pre razumeva različita (vrednosno pristrasna – S. J.) tumačenja (parcijalnih perspektiva – S. J.) stvarnosti“ (Berger i Kelner, 1991: 89). Tako je, silinom kritičke argumentacije, kojoj je u značajnoj meri izvorište i u feminističkoj perspektivi, raskrinkana tradicionalna sociologija jedne istine kojoj je, u stvari, ekvivalent apologija reprodukcije dominantnih odnosa moći. Dakle, vis-à-vis svoje prikrivene, ideološke prošlosti, nastala je „nova“ sociologija svesna mnogostrukih, parcijalnih perspektiva, njihovih pristrasnosti i njihovih istina. Ovakva sociologija, sasvim nova i drugačija, može se reći, predstavlja svojevrzni katehizis razumevanja samosvesti različitih perspektiva.

Vrlo dugo, društvene nauke su neupitno podrazumevale prirodnost asimetrije među polovima. Tako, na primer, u Levi-Strosomovom konceptu polne/rodne razlike gradi se i utemeljuje fundamentalno asimetričan odnos između polova po kojem jednom (muškom) polu/rodu pripada kultura, dok drugom (ženskom) ostaju dve mogućnosti: da pripadne prirodi, ili da mu u kulturi pripada drugorazredno mesto funkcije i instrumenta u preobražaju muške prirode u kulturu. Po sudu Žarane Papić, iznetom u njenoj knjizi *Polnost i kultura*, Levi-Strosovo delo upravo ima, pre svega, značenje jedne izvanredno, reprezentativno elaborirane antropologije mentalnih struktura zapadnog kodeksa kulture. Ovom kodeksu svojstveno je to

što smatra da polnost isključivo počiva i ima korene u biološkoj prirodi čoveka i da zbog toga transformacija društvenih odnosa polova nije ni moguća, jer zadire u ono nepromenljivo – biološko. Tako je problem odnosa polova u društvenim naukama sistematski zanemaran, jer se isključivo i tendenciozno prejudiciralo da postoji nepremostiva biološka činjenica koja ocrta konture, domene i prirodne sposobnosti svakog pola. Činjenica da i istorijski činioци determinišu osobine ljudskih polova i da učestvuju u oblikovanju polnih uloga nije se uzimala u obzir.

Upravo oponiranjem ovakvoj konvencionalnoj naučnoj praksi feministička perspektiva je teorijski i empirijski pristupila radikalnoj dezontologizaciji ustaljene paradigme o bazično prirodnom svojstvu polnosti kao fundusu sociokulturne uređenosti ljudskog sveta.

Dakle, da li je ljudska polnost nešto zaista potpuno „prirodno“ i kao takvo jednostavno, neproblematično samo po sebi razumljivo? Da li se govor o njoj bezupitno, očigledno jedino može smestiti u polje činjeničnosti biološkog fakticiteta? Ili, ipak, govoriti o polnosti znači eksponirati i jedan složeniji sastav koji, pored biološkog sadržaja, u sebi pohranjuje i socio-kulturnu determinaciju, zbog koje samu polnost ne možemo posmatrati kao nešto univerzalno i jednom za uvek zadato već, naprotiv, kao nešto bitno istorijski promenljivo?

Ovo su vrlo važna pitanja na kojima se refleksivno uzdiže čitava savremena feministička kritika kulture i društva. Ovde nije reč o tome da se želi poreći da fenomen ljudske polnosti ima svoje prirodne karakteristike, niti se nastoji zanemariti očigledna činjenica polne razlike. „S jedne strane posmatrana, polnost je biološko svojstvo čoveka koje podrazumeva organske, odnosno, anatomske i fiziološke razlike između muškaraca i žena koje su u funkciji njihovih reproduktivnih uloga“ (Milić, 2001: 131). Međutim, sam svet telesnosti jeste i svojevrstan predmet mišljenja pomoću koga ljudska bića organizuju vlastitu shemu stvarnosti. Prema tome, ljudska polnost nikad ne egzistira i ne deluje izolovano, čisto biološki, budući da čoveka dominantno krase i društveno-kulturna karakterizacija. Dakle, s jedne strane, postavlja se pitanje koliko je i samo biološko ili prirodno, u stvari, podruštvljeno i, s druge strane, koliko je ono društveno ili kulturno, zapravo, oprirođeno. Međutim, kako povući granicu između prirode i kulture, kad biološke činjenice dobijaju

svoje značenje od kulture, a ne obrnuto? Da li je prirodna stvarnost za čoveka, kao biće konstruktivističke, osmišljavajuće, asocijativne, racionalizacijske i ideološke svesti, uopšte i dostižna, tj. da li prirodna stvarnost, u ovom slučaju polna, i ne postoji bez posredovanja i intervencije određane istorijske forme simboličke stvarnosti i epistemoloških konfiguracija jednog doba? Za feminističku perspektivu potpuno je jasno da je polnost „uvek prerađena, društveno i kulturno modelovana, ali i individualno interpretirana i usvojena od strane pojedinaca na bezbroj modifikovanih načina. Otuda se slobodno može tvrditi da je kod ljudskih bića polnost socio-kulturno definisana i praktikovana“ (Milić, 2001: 132). Dakle, izvesno, ljudi prirodu doživljavaju posredstvom svoje kulture. Oni je vide kroz spektar zatečene pojmovne mreže sastavljene od verovanja, znanja i postavljenih ciljeva, tako da se i njihovo delovanje kreće u okvirima kulturnih predstava o prirodi, a ne u okvirima stvarne prirodne strukture. Prema tome, ni pojam prirode ni pojam kulture ne mogu biti slobodni od predrasuda kulture u kojoj su nastali.

Upravo ovakvim teorijskim i kritičkim pregnućima feminističkog pokreta iznedrena je razlika između pojmova *rod (gender)* i *pol (sex)*. Izrazom „rod“ označava se socijalna, kulturna i istorijska determinacija polnih razlika u društvu. „Dakle, u odnosu na biološko značenje polnosti, koje se svodi na organsko-fiziološku karakterizaciju, kategorija roda ukazuje na preobraženi, društveno-kulturno uobličeni pojam polnosti u ljudskom društvu“ (Milić, 2001: 132).

Ovom pojmovnom nomenklaturom, nadalje, feministička perspektiva kritički pristupa konkretnim sadržajima i produktima rodnog kulturnog uobličavanja. Ukazuje se na, u društvu sveprisutan, seksizam kao specifičnu varijantu segregacije po polu izrazito diskriminativnog tipa, kojom se pridaje veći značaj i prestiž muškim ulogama u odnosu na ženske. Dakle, ovim pojmom ukazuje se na situacije u kojima razlike između muškaraca i žena nisu samo naglašene, već su sistematski naglašene na štetu žena i pri tom se smatraju nečim „normalnim“, jer se ljudska različitost pravda performansama biološkog porekla. U ovako uobličenoj rodnoj društvenoj konvenciji, razobličava se da rodna podela rada postoji kao polna diferencijacija prostora delovanja na liniji „privatno“-„javno“, tako da kroz svoju konstruisanu „ženskost“ i „muškost“ svaki pol ima svoje „prirodno“ mesto u društvu.

Sumirajući svoja razmatranja o rodnosti, jedna feministička autorka (Džoan Skot [Joan Scott]) ukazuje na četiri osnovna elementa koje sadrži društvena determinacija pola (v. Milić, 2001: 133). To su: 1) kulturna simbolizacija polnosti; 2) normativna konceptualizacija (definisanje uloga polova i njihovih društvenih područja); 3) socijalno organizovanje polova, tj. postavljanje institucionalnih okvira za njihovo delovanje, kao što su brak i porodica; 4) subjektivni identitet (identifikovanje pojedinca sa određenim polom, tj. sa svim onim osobinama i ulogama koje „priliče“ jednom polu).

Dakle, rezimirajmo. Feministička perspektiva razotkriva da nam polnost nije data uobličena, zacrtana, već da je mi konstruisemo i konstituisemo kao pripadnici određenog društva, prema kulturnim uzorima koje nam to društvo nudi, ali i prema našim ličnim afinitetima. Tako razlika i odnos pol/rod nije nešto što je objektivno, stabilno i nepromenljivo, jednom za uvek dato i određeno, već je to nešto iznutra promenljivo, subjektivno i dogovoreno.

Ovim teorijskim pristupom, suprostavljanjem uverenju da je rodna podela rada biološki determinisana, feministička perspektiva je u sociologiju unela terminologiju roda, rodnosti i društveno kulturne interpretacije polnih razlika i odnosa. Time je dugo nevidljiva, ideološki zataškavana i namerno previdana rodna podela ili stratifikacija konačno „zauzela“⁶ svoje mesto pored drugih bitnih socioloških podela kao što su rasna, klasna, etnička, verska...

Smisao uticaja autoritarnog društvenog karaktera na društveni odnos polova

Čovekova istorija može se filogenetski označiti kao proces sve veće individuacije i sve većeg oslobođenja. To je, s jedne strane, proces ovladavanja prirodom i jačanja moći razuma. S druge strane, sve veća individuacija, ako se u sebi nema dovoljno snage ličnog Ja, znači i sve veće izdvajanje i nesigurnost, što sa sobom donosi i osećanje nemoći i beznačajnosti.

Ako uslovi društvene strukture (ekonomski, kulturni i politički), od kojih zavisi čitav proces ljudske individuacije, ne daju osnov

⁶ Ovo je aluzija na snažan konzervativni društveni otpor koji je jedino još jačim kritiko-teorijskim aktivizmom mogao biti savladan.

za ostvarenje individualnosti, onda sloboda i svaka individualna odgovornost predstavljaju teret. Sloboda je tad izvor sumnje i izjednačava se sa življenjem kome nedostaje značenje i smer. Javlja se složena težnja da se iz takve slobode utekne u potčinjenost koja se predstavlja kao olakšanje, kao odbacivanje neizvesnosti, čak i ako pojedinca lišava slobode. Suština ove specifične slabosti ličnog Ja i svojevrsnog izbegavanja ispoljavanja sopstvenosti, dakle, kako produkovana osobenošću društvene strukture, nije stvar pojedinačnih slučajeva već čitave karakterologije društva. Takav društveni karakter, u kojem je negacija slobode istaknuta uobičajenost, zapravo, stvar rasprostranjene društvene prakse, u stvari je dominantno autoritaran. Ove teme su već obrađene u prethodnim poglavljima, a sada ću razmotriti reperkusije ovakvog autoritarnog društvenog karaktera na odnos polova. Po mom mišljenju, autoritarnost kao element društvenog karaktera značajan je posredujući činilac preobražaja polnosti u društveno konstruisanu kategoriju roda, što ću pokušati da pokažem i obrazložim na stranicama koje slede.

Kao što je već rečeno, za određenje autoritarnog društvenog karaktera krucijalno je postojanje autoritarne dominantnosti i autoritarne submisivnosti. Ove dve tendencije, mada suprotne, veoma su bliske i mogu se naći kod istih osoba. Međutim, kako fenomen polnosti ima, između ostalog, i svoje prirodne karakteristike, tj. karakterišu ga organske, odnosno, anatomske i fiziološke razlike između muškaraca i žena, mišljenja sam da upravo zbog neporecivo i upadljivo veće fizičke snage muškaraca njima pre korespondira autoritarna dominantnost, a da ženama, kao ranjivijim, zbog specifične fizičke predisponiranosti većeg opterećenja reproduktivnom ulogom, pre korespondira autoritarna submisivnost. Izgubljena veza sa svetom ponovo se traži, s jedne strane, u potpunoj dominaciji nad drugom osobom ili, s druge strane, u potpunom potčinjavanju drugoj osobi. Kao što je već rečeno, u oba slučaja slabost ličnog integriteta nadoknađuje se potpunom zavisnošću od objekta dominacije ili potčinjavanja. Dakle, svi oni muškarci i sve one žene koji/koje se odustajanjem od svoje slobode svrstavaju prema iznetoj shemi, pristupajući shodno svom polu dominantno jednoj od varijanti autoritarnosti, jesu, u suštini, otuđena ljudska bića, jer potencijal ispoljavanja svojevrsnosti ne koriste i čak ga potiskuju suprotnim inklinacijama. Prema ovome, kako su i sama pojedinačna, otuđena ljudska bića određena, pre svega, speci-

fičnom strukturiranošću društva u kome žive, može se reći da se i sama takva društva mogu opravdano nazvati „otuđenim društvima“.

Iz dosadašnjeg izlaganja može se naslutiti da celu paradigmu o autoritarnom društvenom karakteru pokušavam da smestim i u kontekst istorijske deautoritarizacije ljudskog društva koji, zapravo, podrazumeva i postepenost emancipacijskog hoda u istorijskom kvalitetu društvene interakcije polova. Zanimljivo je podsetiti se davno izrečenu pronicljivu misao Šarla Furijeja da se „menjanje jedne istorijske epohe uvek može odrediti srazmerno napretku žena ka slobodi, jer se u odnosu žene prema muškarcu, slaboga prema jakome, najjasnije očitava pobeda ljudskosti nad brutalnošću. Stupanj ženske emancipacije je prirodna mera opšte emancipacije“ (navedeno prema: Papić, 1989: 40). U tom smislu, u senci ove briljantne Furijeove sentencije, kroz idealno-tipski razrađenu tipologiju društava na liniji tradicionalno, moderno i postmoderno društvo, pristupiću postepenosti istorijske promenljivosti u društvenoj interakciji polova.

U tradicionalnom društvu karakterističnost društvene strukture ogleda se u sledećim osobenostima: u nerazvijenoj i prostoj tehnologiji; u jednostavnoj podeli rada i pomanjkanju ekonomske racionalnosti; u niskom nivou pismenosti i obrazovanja; celokupnost društvenog života odvija se u okvirima lokalne zajednice; prevladavaju primarni odnosi među pojedincima; dominantna je jednobraznost u ponašanju i upadljiva zatvorenost prema novim društvenim ulogama; forma znanja je religijska dogma, a društveni život uređuje običajno pravo. U ovakvoj društvenoj strukturi, čiji društveni karakter reflektuje izrazito kolektivistički identitet, za individualnost nema gotovo nimalo mesta, te je autoritarnost u ovakvim društvima najveća. Forma ispoljavanja autoritarne dominantnosti i autoritarne submisivnosti je „patrijarhat“ (v. Papić, 1993). Etimološki i praktično govoreći, kad se analizira „patrijarhat“, radi se o vladavini muškaraca, odnosno, o neograničenoj vladavini starijih muškaraca, čemu je primer rimski „pater familias“ u čije pravo je uključeno legitimno raspolaganje životima svojih ukućana kao i imovinom, po svojoj volji. Svaki patrijarhalni mit barata polaznim hijerarhijskim dihotomijama muško-žensko, gde prvo znači duh i više načelo, a drugo dušu i niže načelo, prvo red i racionalnost, kulturu, a drugo neodređenost i čulnu razuzdanost, prirodu. Danas

znamo da je istorijska svest prošlih epoha, i u njima opozicija priroda-kultura, zaista imala univerzalni karakter. Naime, kako je, na primer, antička civilizacija u personifikaciji Dionisa (Bahusa), s jedne strane, i Apolona, s druge strane, imala u svojoj društvenoj svesti ovu hijerarhijsku dihotomiju, tako su i sve druge vanevropske civilizacije imale svoje autentične varijacije na ovu temu. Pokušaj da se ova mitologija prelaska iz prirode u kulturu, iz matrijarhata u patrijarhat, činjenički, istorijski ozvaniči, za Uve Vezel (Uwe Wesel; v. Vezel, 1983) samo je još jedna od patrijarhalnih mitoloških fikcija (koja kao takva jeste upravo produkt autoritarne društvene konstelacije – S.J.), jer se matrilinearnost i matrifokalnost ne mogu tumačiti kao postojanje matrijarhata. Po mom mišljenju, patrijarhat kao dominantna forma autoritarnog društvenog karaktera, u manje ili više manifestnim varijacijama, postojao je dok je društvena struktura u osnovama ostajala tradicionalna. Sa promenama društvene strukture i patrijarhat je postao stvar kulturnog nasleđa i opstajao je i do danas opstaje, manje ili više latentno, tamo gde mu društvena struktura to omogućava.

Tako su, sa promenom društvene strukture, tehničko-tehnološkom industrijskom revolucijom i, sinhrono, političkim i kulturnim promenama, postavljeni temelji jednom novom društvu koje je reflektovalo i novi društveni karakter. Bilo je to industrijsko društvo, čija struktura u svojoj modernoj varijanti dobija sledeća obeležja: razvijenost tehnologije i složenost podele rada; veći stepen obrazovanja; razbijanje srodničkih i svih usko lokalnih okvira odvijanja društvenog života; preovladavanje sekundarnih, depersonalizovanih odnosa među ljudima; naglašenost ekonomske racionalnosti; otvorenost prema novim ulogama; forma znanja je pozitivna nauka kao dosezanje objektivne stvarnosti i kao moralni vodič. U ovakvoj društvenoj strukturi, individualizam se ideološki promovira kao strategija uspešnog funkcionisanja društva. Međutim, u ovde postojecem društvenom karakteru individualni identitet je tek u rudimentu i još uvek je jako natopljen sadržajima prošlosti, a to znači i autoritarnošću. Još uvek se ne shvataju i ne poštuju razlike među ljudima i parcijalna istina se uporno, neproblematično oficijelno proziva kao univerzalna. Na primer, i dalje se smatra da ženama „normalno“ pripada privatna sfera i uloga domaćice. Ipak, neke stvari se pomeraju s „mrtve tačke“. U teoriji: za Džona Stjuarta Mila

(John Stuart Mill) i Heriet Tejlor Mil (Harriet Taylor Mill; v. Mil i Mil, 1995), teoretičare liberalizma sredine 19. veka, najveća nepravda u društvima ovog perioda je ona prema ženama, jer one čine polovinu čovečanstva, a isključene su iz društva, iako su sposobne da rade sve što i muškarci. Ako ponegde i rade lošije neke poslove, to je zbog toga što ih apsorbuju porodica, deca i kućne obaveze. U svom spisu *Potčinjenost žena* (Mil i Mil, 1995), Dž. S. Mil nadalje ističe da su intelektualne razlike među polovima rezultat prinudnog ograničavanja i neprirodnog podsticanja razvoja jednih sposobnosti žene na račun drugih, te da je brak jedini vid ropstva koji je priznat zakonom. Po njegovom mišljenju, koje se u javnosti itekako moglo čuti, zahvaljujući, pre svega, ogromnom intelektualnom kredibilitetu koji je Mil imao u društvu, zakon mora dati pravo ženi da na principu ravnopravnosti, bračnim ugovorom, zaštiti svoja imovinska i druga prava. Pored toga, Mil je bio među prvima koji su u 19. veku glasno i odlučno apelovali da ženama moraju biti dostupna sva zanimanja, bez izuzetka. U praksi: od početka 20. veka, žene sve više ulaze u društvene uloge izvan porodice (doduše, još uvek zadržavajući i ulogu domaćica), a borbom za građanska prava (uključujući političko pravo glasa) polako se društvo počelo pomicati u pravcu ravnopravnosti za sve građane bez obzira na pol, rasu, naciju, klasu... Međutim, još uvek znatne snage (muške) autoritarne dominantnosti i (ženske) autoritarne submisivnosti ograničavale su i sputavale kulturno definisanim etiketama da Oni i One i dalje izgrade svoja prava i stvore napokon društvo u kojem se može razviti ličnost u punom smislu autonomnog identiteta i integriteta.

Korak bliže ovakvom društvu ostvario se kroz postepene promene u društvenoj strukturi koje su se dešavale od početka druge polovine 20. veka u Americi i Zapadnoj Evropi. Izmenjena društvena struktura odslikavala se kroz: visoko razvijenu informatičku tehnologiju i izrazitu specijalizaciju u podeli rada; masovnu potrošnju i konzumiranje novih raznovrsnih usluga; porast životnog standarda; dalji porast obrazovanja koje postaje i osnovni kanal društvene pokretljivosti jer znanje postaje osnovni resurs; kosmopolitsku orijentaciju u društvenim odnosima... Ovakvo društvo se može označiti i kao „otvoreno društvo“, jer u njemu prevladava socijalna mobilnost, društvena komunikacija, društvena tolerancija i slobodno kretanje ljudi i ideja. Zbog svih promena koje su se desile na

ekonomskom planu, ova društva se najčešće nazivaju i „postindustrijskim društvima“. U domenu kulture, ona su „postmoderna“, jer se znanje i društvene vrednosti odriču žudnje za jednom, apsolutnom istinom. Shvata se da je istorija povorka lažnih apsoluta kojima je svojstvena isključivost, zaslepljenost, jednodimenzionalnost. Upravo to shvatanje određuje novo kulturno pozicioniranje. Prema Žan-Fransoa Liotaru (Jean-François Lyotard), koji je svoje mišljenje o postmodernizmu izneo i u knjizi *Postmoderno stanje* (Liotard, 1988), upravo iskorakom iz dijalektike, nepoverenjem u pogledu „metanaracija“, rafinira se naš senzibilitet za različitost, što omogućava tolerantno pristupanje činjenici subjektivizma i relativizma, tj. pluralizmu istina. Na političkom planu, ekonomskim i kulturnim promenama komplementaran je intenzivan razvoj „civilnog društva“. Ovim pojmom obuhvata se samoosvešćeni politički aktivizam građana koji su u borbi za svoja prava najčešće povezani „društvenim pokretima“. Pored partikularizacije društvene strukture, na nastajanje ovih pokreta uticali su i sledeći faktori: demokratizacija obrazovanja, porast obrazovanosti širih slojeva društva, ukupan ekonomski progres... Nasuprot dogmatskoj, autoritarnoj društvenoj praksi negacije specifičnosti, ovi pokreti promovišu uvažavanje individualnog, specifičnog i partikularnog. Jedan od takvih pokreta na društveno-političkoj sceni je i Pokret za oslobođenje žena. Nastao je krajem 60-ih u Americi i Zapadnoj Evropi i bio je podstrek aktuelizovanju pitanja o ravnopravnosti polova, emancipaciji žena, podeli rada po polu, društvenim predrasudama, ostacima patrijarhalnog ustrojstva u društvenim naukama i čitavom savremenom društvu. Iako su zakonskom inkriminacijom polno diskriminativnih društvenih delovanja (kao na primer u Velikoj Britaniji: Zakon o jednakim platama iz 1970; Zakon o diskriminaciji po polu iz 1975. itd.) na prvi pogled prava žena uglavnom zaštićena, naprotiv, „zakonska emancipacija“ je upravo osvetlila činjenicu njihove podređene uloge. Stoga se feministički pokret od sedamdesetih godina prošlog veka još intenzivnije razvija i pokušaj da se, s obuhvatom svih oblasti društvenog života, celovito pronikne u problem društvene nejednakosti polova postajao je još bogatiji aktivizmom i teorijskom utemeljenošću.

Ovaj pokret, zajedno sa mnogim drugim, postao je mreža razvijenog civilnog društva kojim se interesno profilirana samosvest

građana aktivistički progresivno zadobija. Na ovakvoj društvenoj strukturi postojeći društveni karakter najavljuje dalju defanzivu autoritarnog u ljudskoj društvenosti, jer se novom društvenom strukturalnošću individui otvara uvećana mogućnost suštinskog ispoljavanja celokupne autentičnosti sopstva. Međutim, ova mogućnost još uvek je daleko od svog masovnog iskorišćavanja. Iako je učinjen značajan pomak ka slobodi, samo još većim samosvesnim aktivizmom (dakle, i daljim razvojem „civilnog društva“) autoritarnost može biti potpuno neutralizovana i društveni odnos polova, i među-ljudska interakcija uopšte, može dosegnuti kvalitet spontanosti.

Rezimirajući izneto u ovom poglavlju, treba još jednom naglasiti: autoritarnost je negacija slobode. Otuđeni muškarci i otuđene žene u svom sado-mazohističkom odnosu glavni su akteri svih drugih društvenih odnosa u otuđenom autoritarnom društvu. U prethodnom izlaganju o istorijskim idealnim tipovima ukazano je na istorijsku tendenciju deautoritarizacije ljudskog društva. U ovakvoj tendenciji i sam odnos polova, zajedno sa postepenim promenama u društvenoj strukturi, evidentno se postepeno kreće ka slobodi.

Zaključak

Ovaj rad je imao za cilj da ukaže na značaj koji autoritarnost ima za kvalitet odnosa između polova, koji je istorijski i svakodnevno eksponiran u masovnom i pojedinačnom ljudskom ponašanju. Na nekoliko mesta napomenuto je da se autoritarnost ovde shvata kao negacija slobode. Postepenošću promena društvene strukture, ljudska društvenost se istorijski kreće ka deautoritarizaciji, tj. ka slobodi. Autoritarnost društvenog karaktera se personalno uobličava kroz otuđenog čoveka u otuđenom društvu, pretežno kao muška autoritarna dominantnost i ženska autoritarna submisivnost. Ovakva autoritarna društvena karakterizacija predodređuje specifičnu interakciju polova. Težnja ka slobodi, kao sastavni deo društvenog karaktera, u ovom radu shvatana je kao njegova/njena samosvest o sopstvenoj jedinstvenosti, izdvojenosti, posebnosti, različitosti od okolnog sveta, odnosno, kao autonomnost individualnog identiteta i integriteta. Naravno, kada se u radu govori o slobodi ljudske individualnosti i njenoj realizaciji kroz ispoljivost sopstva, podrazumeva se da se svekolika individualna inicijativa zaustavlja na granicama

sloboda drugih individualnosti. Moje je uverenje da dalji razvoj civilnog društva potpomaže razvoju društvenosti koja ljudima, muškarcima i ženama, s punom razvijenošću individualnosti, može da pomogne da masovno zadobiju kvalitet slobode u društvenom postojanju i društvenim odnosima. Tako razvijena društvenost, sa kvalitetom slobode u svojoj organizaciji, tj. međuljudskoj društvenoj komunikaciji, još ne postoji, ali kada bude postojala, ključna osobenost razvijenosti društvene svesti u njoj biće masovno prihvaćena tolerancija. Takvu potpunu toleranciju, po mom mišljenju, čini potpuno prevazilaženje sopstvenog narcizma koji predstavlja svako potenciranje ličnog iskustva, koje vodi generalizaciji do forme univerzalne istine. Ako bi se govorilo Fromovim jezikom, moglo bi se za takvo društvo tolerancije reći da njegov društveni karakter doseže produktivnu orijentaciju, tj. ljudi u njemu prevazilaze zavisnost, narcisoidnu svemoć, želju da druge izrabljuju ili da zgrću; oni stiču veru u svoje sopstvene ljudske moći i hrabrost da se na njih oslone u postizanju svojih ciljeva. Još jedan od indikatora postojanja ovakvog društva tolerancije, tj. odsustva autoritarnosti, bilo bi postojanje društvene strukture koja bi, po mom mišljenju, reflektovala i emanirala takvu ljudsku komunikaciju koja bi u sebi implicirala osnove za razvoj ljubavi kao fenomena interpersonalnog sjedinjavanja pod uslovom očuvanja sopstvenog integriteta, odnosno sopstvene individualnosti. Ovako određena, ljubav bi bila i instrument ljudskih moći i slobode, jer ona čoveku omogućava da prevaziđe osećaj izolacije i izdvojenosti, a ipak mu dopušta da bude svoj i da zadrži svoj integritet. Doživljena ovako, ljubav je stalni izazov ličnog obogaćivanja znanjem i snagom, ona je zreo odgovor na problem egzistencije. Na takvom nivou društvenog postojanja, sukob između dvoje ljudi ne postoji. Naime, u društvenoj komunikaciji na dubini tolerantnog međusobnog razumevanja središta egzistencija, sukob ne postoji ma i ako shvatanja sveta aktera podrazumevaju različito, jer se obostrano uviđa, priznaje i poštuje različitost. Potpuno je jasno kakve bi bile reperkusije postojanja ovakvog društvenog karaktera na društvenu interakciju polova.

Pored daljeg razvoja civilnog društva, za sledujuću transformaciju društvene svesti značajnu ulogu može imati i „postmoderna sociologija“, tj. „sociologija u novom ključu“. Ovim „novim“ diskursom shvata se da je sve do sada otkrivano kao objektivno, u stvari,

objektivizacija subjektivnog; shvata se relativizam, tj. pluralnost postojećih perspektiva i istina. Svi ljudski stavovi su konstrukcije. Sociologija ne može više rešavati problem relativnosti tako što će arbitrirati između sukobljenih sistema značenja, proglašavajući jedan za konačnu istinu. Ona više ne može služiti kao moralni vodič. Njenoj preokupaciji, kao nauci, preostaje usredsređivanje pažnje na golemu raznolikost ljudskih značenja. Instrument takve sociologije je razumevanje. Cilj sociološkog razumevanja je izneti na videlo značenja i dovesti ih u vezu (uzročnu i drugu) sa drugim značenjima i sistemima značenja (Berger i Kelner, 1991: 63). Kao takva, sociologija bi mogla da bude kurs relativnosti; mogla bi da daje znanja o svim poljima društvenog determinizma i da ljudima otkriva nove oblasti izbora. Samim tim, iznoseći množinu alternativa između kojih se bira, sociologija i oslobađa.

U ovom radu, isticanje autoritarnosti kao činioca koji stoji u centru društvenog karaktera i ideologije potvrđivanja i opravdavanja rodni razlika je, u stvari, idealno-tipskog karaktera u najdoslednijem Veberovom smislu reči. Kao takvo, to (pre)naglašavanje autoritarnosti nema nameru da monokauzalno apsolutizuje njenu važnost za odnose polova u društvu, već da obrati naročitu pažnju na stepen prisutnosti autoritarnosti u društvenom karakteru i na korelaciju pomenutog stepena sa kvalitetom društvene svesti o polnim/rodnim razlikama. Dakle, kao idealno-tipski, jednodimenzionalan i jednostran, ovaj pristup polnosti/rodnosti i/u društvu jeste samo jedan segment u mozaiku „novog znanja“ o problematici njihove interakcije i stoga, zapravo, inklinira komplementarnosti i konvergenciji s ostalim teorijskim perspektivama u ovom nedavno (raz)otkrivenom sociološkom polju.

I na kraju: ukoliko ovaj rad „uznemiri“ i „isprovocira“ intelektualnu inertnost i one krugove za koje je sveprisutnost istorijske i svakodnevnice interakcije polnosti i društva još uvek nevidljiva – drugim rečima, ukoliko doprinese rušenju patrijarhalne paradigme u našoj akademskoj javnosti – moći će da se kaže da je postigao jedan od svojih glavnih ciljeva.

Literatura

- Blagojević, Marina (priređila). 1998. *Ka vidljivoj ženskoj istoriji: Ženski pokret u Beogradu 90-ih*, Beograd: Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju.
- Berger, Peter i Kellner, Hansfried. 1991. *Sociologija u novom ključu*, Niš: Gradina.
- Božinović, Neda. 1996. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Beograd: Devedesetčetvrta.
- Frojd, Sigmund. 1961a. „Nelagodnost u kulturi“ u: *Iz kulture i umetnosti*, Novi Sad: Matica srpska.
- Frojd, Sigmund. 1961b. *Totem i tabu*, Novi Sad: Matica srpska.
- Fromm, Erich, 1984a *Autoritarnost i porodica*, Zagreb: Naprijed.
- Fromm, Erich, 1984b *Bekstvo od slobode*, Zagreb: Naprijed.
- Fromm, Erich. 1984c. *Čovek za sebe*, Zagreb: Naprijed.
- Fromm, Erich. 1984d. *Umjeće ljubavi*, Zagreb: Naprijed.
- Fromm, Erich. 1984e. *Zdravo društvo*, Zagreb: Naprijed.
- Golubović, Zagorka, Kuzmanović, Bora i Vasović, Mirjana. 1995. *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Filip Višnjić, 1995.
- Golubović, Zagorka. 1999. *Stranputice demokratizacije u postsocijalizmu*, Beograd: Biblioteka krug.
- Graovac, Slađana. 2001. „Borba žena za jednakost – jugoslovensko društvo u XX veku“, diplomski rad, mentor: prof. Anđelka Milić, Beograd: Filozofski fakultet.
- Haralambos, Michael. 1987. *Uvod u sociologiju*, Zagreb: Globus.
- Kandido-Jakšić, Maja. 1995. „Idealan muškarac i idealna žena – polne uloge, polne osobine, stereotipi, patrijarhalna shvatanja“, *Sociologija* br. 2.
- Kuzmanović, Bora, „Retradicionalizacija političke kulture“ u: *Fragmenti političke kulture*, Beograd: Institut za društvene nauke, 1998.
- Lazić, Mladen (priređio). 1994. *Razaranje društva: Jugoslovensko društvo u krizi 90-ih*, Beograd: Filip Višnjić.
- Liotar, Žan-Fransoa. 1988. *Postmoderno stanje*, Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo.
- Mil, Džon Stjuart i Mil, Herijeta Tejlor. 1995. *Rasprava o jednakosti polova*, Beograd: Filip Višnjić.
- Milić, Anđelka. 2001. *Sociologija porodice*, Beograd: Čigoja.
- Milić, Anđelka. 1994. *Žene, politika, porodica*, Beograd: Institut za političke studije.

- Rot, Nikola. 1994. *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mitrović, Milovan i Sreten Petrović. 1992. *Sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Papić, Žarana i Sklevicky, Lydija (priređile). 1983. *Antropologija žene*, Beograd: Prosveta.
- Papić, Žarana. 1993. „Patrijarhat“ u: *Enciklopedija političke kulture*, Beograd: Savremena administracija.
- Papić, Žarana. 1995. *Polnost i kultura: telo i znanje u socijalnoj antropologiji*, Beograd: Biblioteka XX vek/Čigoja.
- Papić, Žarana, *Postcommunism and Gender: War, Nationalist Mutations and the Social Position of Women in Serbia*, Belgrade: Faculty of Philosophy.
- Papić, Žarana. 1989. *Sociologija i feminizam*, Beograd: IIC SSOS.
- Petrović, Sreten. 1995. *Mitologija, kultura i civilizacija*, Beograd: Čigoja/Salus.
- Rot, Nikola. 1994. *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vezel, Uve. 1983. *Mit o matrijarhatu*, Beograd: Prosveta.

Saša Jovančević

AUTHORITARIANISM AS AN ELEMENT
OF SOCIAL CHARACTER AND A FACTOR
OF GENDERED SOCIAL INTERACTION

Summary

The immediacy of daily encounters with gender roles, as well as the specific features of authoritarian mediation in their social shaping, make an analysis of gendered social interaction indispensable. In this paper the analysis is centered on the concept of social character, with special emphasis on authoritarianism as a continuous determinant of the transformation of natural sex into social construct of gender. It is precisely the authoritarian personality type that is the basis for alienated gender, dominated by sexism, a „natural“ belonging to the private or the public sphere of social life, suppression of individual human capacities, and reduction of choice. After a review of the theoretical conceptions of social character and authoritarianism, a historical-com-

parative analysis of authoritarianism is offered, where the latter is seen as an element of the social character within the perspective of the typology traditional – modern – postmodern society. It is argued in conclusion that, in spite of certain emancipatory achievements, men and women still tend to escape into the security of authoritarian alienation. Feminist theory remains a basic source for reflecting on these processes; therefore the author pleads for a wider acceptance of feminist insights as contributions to establishing a postmodern, interpretive „sociology in a new key“.

Key words: social character, authoritarianism, sex, gender, social construction, individuality, emancipation